

**Aydın
Mədətoğlu**

Bizim yazar

Səlcuqlu Türkləri Türk-İslam tarixinə dörd böyük İmperator (Toğrul Bey, Alp Arslan, Məlikşah və Sultan Səncər) bəxş etmişlər ki, bunlardan biri də dünya tarixində dönüş yaradan, sağlığında belə "Cahan Sultanı", "Fatehler Atası", "Adil Sultan" adlandırılan, "Malazgirt qəhrəmanı" Alp Arslandır.

Əmisi Sultan Toğrul Bey öldüyü zaman (1063) Alp Arslan 34 yaşında idi. Bir sıra meydan müharibələ-

Mərvdə vali ikən vəziri olmuş Nizamül mülkü hökumət başına gətirən Alp Arslan dövlət məqamlarında dəyişiklik aparmış və öz fəthlərinə davam etmişdi.

Alp Arslan Səlcuqlu taxtına çıxdıqdan sonra 1064-cü ildə ölənin atası Çağrı Beyin əmisi, Səlcuq Beyin üçüncü oğlu, Doğu Xorasan və Sistanın ümumi valisi Musa Yabqunun "Yabqu" ünvanını ləğv etmişdi.

1064-cü ilin yazında Azərbaycana doğru hərəkət edən Alp Arslan kiçik Lori Krallığını itaət altına aldıqdan sonra Gürcüstana daxil olarkən yanında olan oğlu Məlikşah ilə vəziri Nizamülmülk də Araz çayı boyunca Gürməli Çuxurunu və kilsələri ilə məşhur Məryəmnişin qalasını və ətrafını fəth etmişdilər. Oğlunun başarisından çox məm-

Malazgirt

Böyük Səlcuqlu Türk xaqanı Alp Arslan

rində qələbə qazanan Alp Arslan çox şöhrətli bir komandan olaraq tanınırdı. Xorasan kimi Səlcuqlu Türk İmperatorluğunun ən mühüm əyalətinin başında duran Alp Arslanı atası Çağrı Bey öldükdən sonra əmisi Sultan Toğrul Bey onu Atasının yerinə "Əmir" təyin etmişdi.

Böyük Səlcuqlu İmperatorluğunun yaradıcısı Sultan Toğrul Beyin övladı olmadığından o, qardaşı Çağrı Beyin oğlu Süleymanı vəliəhd təyin etmişdi. Lakin bu böyük İmperatorluğa zəif qardaşı olan Süleyman idarə edə bilmədiyindən Alp Arslan əmisi Sultan Toğrul Beyin ölümündən 7 ay 20 gün sonra, 27 aprel 1064-cü ildə taxta çıxmışdı. Bu 7 ay 20 gün müddətində Alp Arslan Şahzadə Süleymanın taxt üzərindəki haqlarını bərtərəf etdikdən sonra bu iddia bulunan atası Çağrı Beyin əmisi, Qəznəli Sultan Mahmud tərəfindən aldadılaraq əsir götürüb Hindistana sürgün edilən və orada 7 il əsir saxlanıldıqdan sonra Qalıncaq qalasında 1032-ci ildə ölənin atası Alp Arslanın oğlu Məlik Qutalmışın üzərinə yürülmüşdü. Döyüş əsnasında məğlub duruma düşərək qaçarkən atı bürümüş və özü ölmüş, Qutalmış məğlub edən Alp Arslan Qutalmışın qardaşı Rəsul Təkini də əsir aldıqdan sonra 27 aprel 1064-cü ildə Səlcuqlu Sultanı elan edilmişdi.

nun olan Alp Arslan onları da yanına alaraq Sepid şəhərini hücumla ələ keçirib Baqrat xanədanının paytaxtı olan, Bizansa bağlı və Bizanslılar tərəfindən müdafiə edilən, hasarları ilə məşhur Ani şəhərinə hücum edərək 16 mart 1064-cü ildə oranı almış, sonra Alp Arslanın təbəəliyini qəbul edən şəhərin prensi Qadiklə birgə Qarsa daxil olmuşdu. Alp Arslanın Ani şəhərini fəth etməsi İslam dünyasında böyük məmnunluq yaratmış, xəlifə Alp Arslanın başarisını bildiren bir "Beyanname" yaymış, sultana "Əbülfəth" ünvanı vermiş və bu böyük qələbə Bizans İmperatorluğunu Alp Arslanla bir müqavilə bağlamağa məcbur etmişdi. 1064-cü ildə Gürcüstanı fəth edərək Səlcuqlu İmperatorluğuna qatan Alp Arslan Bizansın Doğu Qaradəniz ətrafı bölgələri ilə bütün əlaqələrini kəsmişdi.

1065-ci ildə Mərvə gələn Alp Arslan burada oğulları Məlikşahla Qəznəli prensesi Türkan Xatun Cəlaliyə ilə, Arslanşahi da Qaraxanlı İmperatorluq prensesi ilə evləndirib bu iki Türk İmperatorluğu ilə bir yaxınlaşma siyasəti yaratmağa müvəffəq olmuşdu.

Alp Arslan 1065-ci ildə Qafqazları və Xəzər sahillərini dolaşaraq Mançışlaq yarmadasına varıb burada müsəlman olmayan Türklərlə

birleşib ətrafa axınlar yapan Türkmən, Qıpçaq və Caziqlara qarşı hücum edərək onların 30 minlik ordusunu dağıtmış, Qıpçaqları buradan uzaqlaşdırmışdı. Alp Arslan Cənddə dəfn edilən babası Səlcuq Beyin məzarını ziyarət etdikdən sonra 1066-cı ilin may ayında Gürgənc üzərindən Mərvə dönmüşdü.

Bu ilk Türküstan səfəri ilə nəslinin vətəni olan Məvəraünnəhrə qonşu olan əraziləri də Səlcuqlu Sultaniyyəsinə qatan Alp Arslan, Nişəbur yaxınlığındakı Radqana gələrək burada oğlu Məlikşahın vəliəhdlik töhrənini yapdırmış, 1066-cı ilin iyul ayında Nişəburda gəlmişdi.

1067-ci ildə Kirman məlik Kāvurdun üsyanını yatırdan Alp Arslan Kirdmandan Şiraza doğru hərəkət edərək İstəxr qalasını özünə təbə etmişdi. Beləliklə, 1067-ci ildə Xarəzmə gələn Alp Arslan Aral gölünün quzey və doğusunu dolaşaraq qədim Oğuz ellərini tamamilə Böyük Səlcuqlu Xaqanlığına bağlamış, yaxınlarda Bizans sərhəddinə gələcəyini bildirərək Bizansa qarşı mübarizə aparan qərb ordusuna böyük ölçüdə hərbi qüvvə göndərmişdi.

"Sultan Alp Arslan Azərbaycandakı vassalları olan dövlətlərin daxil müstəqilliyinə son qoymaq məqsədilə 1067-ci ilin payızında Arana səfər etmiş, 1068-ci ildə

Araz çayını keçərək Gürcüstana varmış, bir müddət Tiflisdə qaldıqdan sonra 1069-cu ilin yanvarında Gəncəyə gəlmişdi. Gəncədə Şəddadi hakimi Fəzl qala qapılarının açarlarını Alp Arslana təqdim etmiş, Sultana xeyli miqdarda qiymətli hədiyyələr vermişdi."

Şirvanşah Fəriburz da Gəncəyə, Alp Arslanın hüzuruna gələrək ona itaət edəcəyini bildirmişdi (Seçmələr bizimdir-A.M. Bax: Azərbaycan tarixi, I cild, Z.M.Bün-yadovun və Y.B.Yusifovun redaktəsile, Bakı 1994, səh 291) Bir müddət Gəncədə qaldıqdan sonra Qarsa gələn Alp Arslan axincilərini Trabzon ətrafına yollamışdı.

1070-ci ilin yayında güney doğuya doğru irəliləyən Alp Arslan bir müddət şox bəyəndiyi Amid (Diyarbakir) şəhərində qaldıqdan sonra Hələbə gəlmiş, buranı da Səlcuqlu Türk İmperatorluğuna bağladıqdan sonra Fərat və Dəclə çaylarını keçərək Diyarbakir-Bitlis yolu ilə Əhlətə varmışdı. Alp Arslan Fərat çayını keçərkən yanındakı imamı Buxaralı qazı Əbu Cəfər Məhəmməd: "Sultanım! Nemətlərdən dolayı Allaha həmd edirəm. Məmlüklər (Suriya və Misir Türk Məmlükləri nəzərdə tutulur-A.M.) istisna olmaqla bu çayı nə qədim zamanlarda və nə də İslam dövründə bir Türk hökmdarı keçmə-

mişdir, ilk dəfə olaraq Siz keçiriniz"-demiş, Alp Arslan da bəy və komandanlarını toplayaraq imama bu sözləri təkrarlamış və Tanrıya şükr edərək Fatimiləri Suriyadan çəkilməyə məcbur etmiş və bundan sonra artıq Məkkə əmiri Fatimi xəlifəsi yerinə xütbəni Türk sultanı Alp Arslan və Abbasi xəlifəsi adına oxumuşdu. (İqtibas Prof.Dr.Osman Turanın "Türk Cihan hakimiyyəti mefkuresi tarihi" adlı əsərindən götürülmüşdür.Bax:göstərilən əsər, səh.191).

Sultan Alp Arslan Suriya səfərindən sonra Anadoluya yerləşən və Bizanslılar tərəfindən təzyiqlərə məruz qalan Türkmənləri müdafiə etmək və İslamın bu qədim rəqibi ilə hesablaşmaq üçün Fatimilərə qarşı yürüşünü təxirə salaraq Anadoluya dönməyə məcbur olmuş,200 minlik böyük bir bizans ordusu ilə az bir ordu ilə savaşmalı olmuşdu.Öz gücünə arxayın olan Bizans İmperatoru Romanos Diogenis Alp Arslanın sülh təklifini rədd etmiş və yalnız Anadolunu deyil,İslam ölkələrini də zəbt edəcəyini, camileri kilsəyə çevirəcəyini söyləmiş, Alp Arslanın harada təslim olacağını sormuş, ordusunun İsfahan və ya Həmadanda qışlayacağını elçiyə bildirmişdi.Bu kobud ultimatumu cavab olaraq Alp Arslanın elçisi "Heyvanlarınız oralarada qışlaya bilər, amma sizin harada qışlayacağınızı deyə bilmərəm" tərzində kəskin və mənalı bir cavab vermişdi.Beləliklə, Alp Arslan 26 avqust 1071-ci ildə Buxaralı imam Əbu Cəfər Məhəmmədin: "Ey Sultanım! Sən Allahın başqa dinlərə zəfər vəd elədiyi İslamiyyət uğrunda cihad edirsən,.Bütün müsəlmanlar minbərlərdə sənə dua eylədiyi Cuma günü savaşa başla. Mən Tanrının zəfəri sənə adına yazdığına inanıram" müjdəsinə əməl edərək əsgərlərini toplamış, atından enərək səcdə etmiş və: "Ya Rəbbim! Sənə özümə vəkil edib, əzəmətin qarşısında üzümü yere sürtür, Sənənin uğrunda savaşıram.Ey Tanrım, niyyətim təmizdir,mənə yardım et.Sözlərimdə yalan varsa,məni məhv et"- demiş, sonra da özünü əsgərlərinə tutaraq : "Burada Allahdan başqa bir sultan yoxdur.Əmr və tale onun əlindədir.Ona görə də mənimlə birlikdə savaşımaqdan və ya mənəndən ayrılmaqda sərbəstsiniz" demişdir.Əsgərləri bir ağızdan: "Əsla əmrindən çıxmayacağıq" deyincə Sultan Alp Arslan ağı geyinərək qədim Türk töhrəsinə görə atının quyruğunu özü bağlamış və son müraciətini edərək "Ey əsgərlərim! Əgər şəhid olarsam, bu bəyaz geyimim kəfərim olsun. Məni şəhid olduğum

Fatehi

yerde dəfn edin.O zaman ruhum göylərə çıxacaqdır.Məndən sonra oğlum Məlikşahı taxta çıxarınız və ona bağlı qalınız.Zəfər qazanarsaq, istiqbal bizimdir.”- deyərək tarixdə məşhur Malazqirt meydan müharibəsinə başlamışdı.

Savaş əsnasında Bizansların Balkanlardan gətirdiyi Şamani Oğuz və Peceneqlərdən təşkil etdikləri süvari ordu dəstələri irqdaşları olan Səlcuqlular tərəfinə keçmiş, şaşqınlıq içərisində qalan Bizans ordusu dağılmış, Alp Arslan tarixi zəfər qazanmışdır.Tarixin bu böyük zəfəri ilə Alp Arslan Türk, İslam və hətta dünya tarixində nəticələri çox böyük olan bir dönüş nöqtəsinin qəhrəmanı olmuş, Bizans İmperatoru Romanos Diogenisi əsir almışdı. Əsirə əsir kimi deyil, qonaq və dost münasibətəri bəsləyən Alp Arslanın İmperator rəqibinə ‘Mən bu duruma düşsəydiniz, mənə nə edərdiniz?’ sualına qarşı İmperatordan ‘Düşməne yapılması gerekənı edərdim’ cavabını alınca Alp Arslan İmperator Diogenisə: ‘Mən burada qalib olsam, yaxşılıq edəcəyimə dair Tanrıya bir əhdə bulunmuşdum.Allah yaxşılıq düşüncələrin arzusunu gerçəkləşdirir. Ona görə də səni yenidən taxt-tacına qaytaracağam’ demiş və dediyinə də əməl etmişdi. Bütün o dövr müəllifləri Sultan Alp Arslanın bu böyüklüyünü heyranlıqla qeyd etmiş, tarixdə ilk dəfə bir Bizans İmperatorunun əsir olması ilə nəticələnən bu böyük zəfər, dövründə də təqdir edilmiş, bütün İslam aləmində qələbə şəhriyyələri keçirilmiş, bir çox hökmdarlar Alp Arslanı təbrik etmişdilər (Seçmələr bizimdir- A.M. Bax: Osman Turan, Səlcuqlular tarixi, Ankara 1965, səh.156-160).

Alp Arslan Malazqirt zəfərindən sonra əsir etdiyi Bizans İmperatoru Romanos Diogenis ilə bir sülh anlaşması yapmış və bir “qardaşlıq andı” ilə bir-birlərinə bağlanmışdılar.Yeni İmperator Mixael, Romanos Diogenisi taxtdan kənarlaşdırdıqdan sonra onun gözlərinə mil çəkdiydiyi eşidən Alp Arslan buna çox hiddətlənmiş,Bizanslılarla sülhün pozulduğunu və müharibənin başladığını elan etmiş və Türklərə: “Aslan və qartal yavruları kimi olunuz! Yer üzündə gecə-gündüz uçunuz! Artıq Romalılara aman verməyiniz!”-deyərək Andolunun bütün qapılarını Türklərin üzünə açmışdı.Bundan sonra Türklər Anadoluya axışmaqda, hər tərəf Oğuz boyları ilə dolmaqda idi (Bax: Urfalı Mathieu,Chronique, Fransızcaya çevirən E. Dulaurier, Paris 1858, səh.170).

Sultan Alp Arslan Bizans İmperatorluğuna qarşı 1071-ci ildə qazandığı “Malazqirt zəfəri” ilə Türklərin ondan sonrakı min illik tarix səhifəsini açmışdır.Ədalətli və böyük dövlət xadimi dəhri sərkərdə olan Alp Arslan hətta ona qarşı üsyan edənlərə döyüşdə əsir düşən-

lərə qarşı belə mərhəmətli davranmış, onları bağışlamış, müharibələr istisna olmaqla qan tökülməsinin əleyhinə olmuşdur.

“Malazqirt zəfəri” ilə adı Dara, İskəndər, Sezar, Xalid ibn Vəlid və Əmr ibnül-Asla bərabər şəkildən Alp Arslan İngiltərədən Yaponiyaya qədər uzanan müəzzən bir ərazidə böyük bir şöhrət qazanmışdır.Bütün tarixçilər Alp Arslanın “Malazqirt zəfəri”ni “Bütün dünya tarixinin dönüş nöqtəsi” adlandırmışlar.Bütün Avropada dərin əks-səda oyanıran və İslam dünyasını sevincə qərq edən “Malazqirt zəfəri”-nin böyük qəhrəmanı Alp Arslanın qısa səltənəti(1063-1072) Türk tarixinin mühüm dövrlərindən birini təşkil edir.Onun hakimiyyət dövrü Türk

Alp Arslan Malazqirt zəfərindən sonra əsir etdiyi Bizans İmperatoru Romanos Diogenis ilə bir sülh anlaşması yapmış və bir “qardaşlıq andı” ilə bir-birlərinə bağlanmışdılar.Yeni İmperator Mixael, Romanos Diogenisi taxtdan kənarlaşdırdıqdan sonra onun gözlərinə mil çəkdiydiyi eşidən Alp Arslan buna çox hiddətlənmiş,Bizanslılarla sülhün pozulduğunu və müharibənin başladığını elan etmiş və Türklərə: “Aslan və qartal yavruları kimi olunuz! Yer üzündə gecə-gündüz uçunuz! Artıq Romalılara aman verməyiniz!”-deyərək Andolunun bütün qapılarını Türklərin üzünə açmışdı.Bundan sonra Türklər Anadoluya axışmaqda, hər tərəf Oğuz boyları ilə dolmaqda idi.

dumun əzəmətindən və əsgərlərinin çoxluğundan altımda yerlərin titrədiyini hiss edir və öz-özümə :Mən dünyanın hökmdarıyam. Heç bir qüvvə mənə qarşı çıxa bilməz. Bu ordu ilə Çini də fəth edərdəydirdim. Bu qürur üzündən bu vəziyyətə düşdüm.Halbuki hər səfərə çıxışmda Allahdan yardım diləyirdim”- deyərək təkəbbürün, lovğalığın kimsəyə xeyir gətirməyəcəyini bəyan etmişdi.

Böyük Türk Xaqanın gənc yaşda bir sui-qəsdə qurban gedərək ölməsi Türk İmperatorluğunun dostları arasında dərin təssüf hissi yaratmış.Xəlifə öz təssüfünü bildi-

və İmamü-Harameyn Cüveyni kimi məşhur elm adamları yetişmişdi.

Xristianlar üzərində ən böyük qələbə qazanmasına və xristianları məğlub etməsinə baxmayaraq hakimiyyəti altına aldığı xristian ölkələrdə ədalətli və mərhəmətli ilə məşhur olmuş, dövrünün xristian mənbələri onun yüksək insani keyfiyyətlərini öymüş, onu “ Adil Sultan” adlandırmışlar.

Dörd yüz il parlaq bir dövr yaşayan Xəzər Türkləri də Səlcuqların İslam dünyasına hakim olduğu Sultan Alp Arslan zamanında tarix səhnəsindən çəkilməmiş, Oğuz Türk-

ləşdirən Məlikşah artıq İslam dünyasının tək hakimi olmuş, Kaşğardan Boğazicinə, Aral gölündən Hind dənizi və Yəmənə, Sırderyadan Aralıq dənizi sahillərinə qədər dövlətin sərhədlərini daha da genişləndirərək atası Alp Arslan kimi müəzzəm Səlcuqlu Türk İmperatorluğunu mədəni və iqtisadi cəhətdən yüksəltmiş, hər tərəfdə geniş quruculuq işləri aparmış, böyük şəhərlərdə Nizamiyyə mədrəsələri təsis etmiş, elmin, mədəniyyətin, sənayə, kənd təsərrüfatı və ticarətin inkişafına rəvac vermişdi. Belə bir İmperatorluğun başında dayanan gənc Sultan Məlikşah əc-

dövlət sistemi və cahan hakimiyyəti məfkurəsinin ən parlaq dövrlərindən biri olmuşdur.Onun sayəsində Səlcuqlu İmperatorluğu qısa müddət ərzində ulu babası Səlcuq Bəyin yaşadığı Sır-Dərya boylarından Aralıq dənizi sahillərinə qədər genişlənmişdir.O, ildirim sürəti ilə Türküstanı, Xəzər sahillərini, Qafqazı öz tabeliliyinə aldıqdan sonra İslama ağır zərbə vuran Fatimilər və İslamın düşməni xristian Bizanslılara qarşı iki böyük səfərə çıxmış və üçündə də qələbə qazanmışdı.

Türk tarixinin unudulmaz şəxsiyyətlərindən olan, Andolunu türklər üçün vətən yapan Malazqirt qəhrəmanı Sultan Alp Arslan 9 illik sultanlıqdan sonra 25 noyabr 1072-ci ildə 43 yaşında hiylə ilə onun yanına soxulan bir qaraxanlı qala mühafizi tərəfindən xəncərlə qətlə yetirilmiş,Mərvdə dəfn edilmişdir.Xanlıq qala komandanı tərəfindən qətlə yetirilərkən: “Türküstan səfərində bir təpə üzərinə çıxdığımız vaxt or-

rən və bütün dünya müsəlmanlarına baş sağlığı diləyən rəsmi bir “ Bəyannamə ” yayınlamışdı ki, bu da 1072-ci ildə Türk İmperatorluğunun erişdiyi əzəməti göstərən bir mənbə, Səlcuqlu Türk Xaqanlığının bir Cahan İmperatorluğunu təsdiq edən rəsmi sənətdir.

Öz sağlığında “Cahan Sultanı”, “ Fatehler atası”,“Adil Sultan” ləqəbləri daşıyan Alp Arslanın hakimiyyəti dövründə Şərqdə məşhur “Nizamiyyə mədrəsəsi” 1065-1067-ci illərdə inşa edilmiş fəaliyyətə başlamış, din-dövlət məsələləri onun zamanında dövlətin gündəmine gəlmiş, vəziri Nizamül-mülk Sultanın izni ilə bu məsələ ilə yaxından maraqlanmışdı. Alp Arslan tarixi zəfərləri ilə yanaşı bir sıra mədrəsələr tikdirmiş, elm adamları və tələbələrə vəqf gəlirləri ilə maaşlar və təqaüdlər təsis etmiş, böyük quruculuq işləri görmüş, karvansaraylar, körpülər tikdirmiş, su kanalları çəkmişdi. Onun zamanında Zeyn əl-İslam Əbül Qasim Quzeyri

ləri olan Səlcuqlularla qaynayıb qarışmışlar.

Alp Arslan Türk törəsinə əməl edərək ziyafətlər verməmiş, münəzəm olaraq Türk törələrinə əməl etmişdir. Onun məşhur bir deyimində göstərilir ki: “Biz Türklər təmiz müsəlmanlıq, bidət (küfr) nədir bilmərik. Bu səbəblədir ki, Allah bütün Türkləri əziz etmişdir.”

Tarixi mənbələr Alp Arslanı “hökmdarlar arasında onun qədər Allaha, dinə və cihada bağlı kimsə yoxdur” kimi vəsfələmişlər. Onun şəxsiyyəti əfsanələşmiş, bir sıra vəlillik kəramətləri tarixi mənbələrdə özünə yer almışdır.

Alp Arslan çox sevdiyi, bir sıra yürüşlərə özü ilə bərabər apardığı və vəliəhd təyin etdiyi oğlu Məlikşaha (1072-1092) gənc yaşında iken böyük bir İmperatorluq və Nizamülmülk kimi məşhur bir dövlət xadimi miras qoyub getmişdir. Atası Alp Arslandan sonra tək əngəl olan əmisi Kavurt Bəyi vəziri Nizamülmülk vasitəsilə zərərsiz-

dadlarından miras qalan bu dəyəri qiymətləndirmiş, Antakyadan Aralıq dənizi sahillərinə varınca atı ilə dənizə girmiş, qılıncını üç dəfə dalğalara çırparaq dövlətinin sərhədlərini buralara qədər genişləndirdiyi üçün Allaha şükr etmiş və : “Ey atam! Sənə müjdələr olsun, kiçik yaşda buraxdığın oğlun ölkəsini quru sahələrin sonuna qədər genişlətdi” – deyərək Aralıq dənizindən götürdüyü qumları Mərvdə atası Alp Arslanın məzarına səpmişdi. (Seçmələr bizimdir-A.M. Bax: Prof. Dr. Osman Turan, Türk Cihan hakimiyyəti məfkuresi tarixi, səh.196).

Böyük Səlcuqlu Türk Sultanı Alp Arslanın adı zamanımıza qədər ən böyük sayğı və sevgiyə anılmış, ən böyük tarixçilər, ədib və sənətkarlar, o cümlədən də böyük mütəfəkkir Mövlana Cəlaləddin Rumi tərəfindən adı hörmət və ehtiramla yad edilmiş, şəninə yüzlərlə qəsiddə və təbriknamələr həsr edilmişdir. Ruhu şad olsun! Amin.